

**ŞARK MESELESİ ÇERÇEVESİNDE OSMANLI-İNGİLİZ
İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ
(Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)**

Dr. Hasan ŞAHİN*

ÖZET

Başlangıçta Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki resmi ilişkiler, iktisadi ve ticari gayelere dayanıyordu. Yüzyıllar boyu devam eden siyasi ilişkilerinde de iktisadi amiller en büyük rolü oynadı.

İngiltere'nin asıl hedefi, ticari ve kolonyal çıkarlarını korumaktı. Bunu sağlamak amacıyla, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasını dış politikasının temel hedeflerinden biri olarak saydı.

Avrupa'nın Büyük Devletleri'nin bakışı açısından, Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğü ve İmparatorluk parçalanır veya yıkılırsa topraklarının kimin hakimiyetine geçeceği meselesi, "Doğu Sorunu"nu oluşturdu. Mevcut düzendeki değişiklik, Batı için temel bir meseleydi; çünkü yalnız Ortadoğu'daki değil, aynı zamanda Avrupa'daki güç dengesini de altüst edebilirdi. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya ve Rusya'nın güneydoğu Avrupa'daki yayılmacı emellerine karşı, kurulu düzenin bir parçası olarak yaşatılması gerekli görülüyordu.

ABSTRACT

At the beginning, the official relations between Ottoman State and England were based on economic and commercial purposes, for centuries, economic aspects played a vital role in political relations. Colonial aims based on trade activities, England maintained that the borders of Ottoman State should be kept stable from the beginning of nineteenth century.

This question stemmed from the conditions of Ottoman State, and the consideration About who would dominate Ottoman territory in case the Empire got weaker and could not control its land. Changes in administrative system was a basic problem for the west. This could cause problems not only Rortte Middle East but also for the west. The main assumption was that Ottoman State should be alive as a barrier for both Russia's and Austria's domination in southern parts of their countries.

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

I- Başlangıcından 19.yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İlişkileri

Osmanlılar ile İngilizler arasındaki ilk ilişki,1396 yılında Niğbolu Meydan Savaşı ile başlamıştır.¹ Osmanlıları Balkan yarımadasından çıkarmak için Macar Kralı Sigismund'un idaresinde toplanan kuvvetlere Huntington Kontu kumandasında 1000 kişilik bir İngiliz kuvveti de katılmıştır.²

Büyük keşif hareketlerinden sonra, Avrupa'da İspanyol,Portekiz ve Fransızlar deniz-aşırı ülkelerde yeni topraklar ve ticâret pazarları teminine çalışırken,deniz-aşırı seferler düzenlemeye henüz kudreti olmayan İngilizlerin ancak Akdeniz'e yeni nüfûz etmeye başladıkları ve şimdiye kadar Venediklilerin elinde bulunan Doğu pazarlarında onların yerini almağa gayret ettikleri görülmektedir. Nitekim 1511'den itibaren İngiliz ticâret gemileri,Akdeniz adaları ile Suriye limanlarına gidip gelmeğe başladılar. Bununla birlikte Türklerle ilk temas,16.yüzyılın ortalarında gerçekleşecektir.³

Kanunî döneminde (1520-1566) doğu sınırlarının fazla tehdit almaması ve Avrupa'da gelişen şartlar sebebiyle asıl hedef batı olmuştur. Kanunî döneminde Habsburg İmparatorluğu akrabalık bağlarıyla Avrupa'nın önemli bir kısmına sahip olmuştu. Onların önünde direnen tek güç olarak Fransa ve İngiltere Yeniçağ'ın eşliğinde,Papa ile İmparatorun egemenliğindeki Avrupa birliği yerine, realpolitik ve bağımsız millî monarşilere dayanan yeni bir siyasal düzen, güç dengesine dayalı bir sistem arayışındaydı ve Osmanlı Devleti, doğmakta olan bu Avrupa devletler sisteminde önemli bir rol oynadı.⁴

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I*, Ankara 1983, s.245.

² Erdal İlter, "Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü", *OTAM*, sayı 6, Ankara 1995, s.155-156.

³ Mübahat S.Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974, s.9.

⁴ Halil İnalçık, "Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği", *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, Derleyen: L.Carl Brown, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000; s.39; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, II*, İstanbul 2002, s.62.

Osmanlı yönetimindeki Doğu Akdeniz pazarları, 16.yüzyılda önceki yüzyıla oranla daha zengin ve çekici hale gelmişlerdi. Buralarda ticarete 16.yüzyılın ikinci yarısında etkili bir şekilde Fransa,İngiltere ve Hollanda,korsanları ve ticaret filolarıyla Dubrownik ve Venedik ticaretinin yerini aldılar.⁵

16.Yüzyılın ikinci yarısında Fransa'nın rakibi durumuna gelen İngiltere,⁶ Katolik İspanya ile siyasal ve dinsel çatışmaları nedeniyle Akdeniz olaylarıyla daha yakından ilgilenmekteydi. İspanya'nın Yeni Dünya'da, Portekiz'in Doğu Denizi'ndeki egemenliklerine karşı koyacak derecede deniz gücünü ve uluslar arası ilişkilerini geliştiren İngilizler, Volga kıyısı boyunca Hazar denizi'ne kadar Rusya ile ticaret yapan Moskova şirketini kurdukları gibi, İran ile de ticarî ilişkilerini arttırıyorlardı. Öte yandan, mallarını ve tüccarlarını Osmanlı İmparatorluğu topraklarından geçirmek ve ticarî ilişkileri arttırmak niyetinde olan İngiliz Hükümeti'nin İstanbul'daki girişimleri, İspanyol ve Fransız temsilcileri tarafından engelleniyordu.

Buna karşılık, Avrupa ülkeleri arasındaki ittifakları ve çekişmeleri Osmanlı çıkarları için kullanmayı ve İmparatorluktaki konumunu güçlendirmeyi düşünen Sokollu, İngiliz Hükümeti'nin temsilcisi William Harborne'e 1579'da İran'la savaşta kullanılacak demir,çelik,teneke ve bakırı sağlamak için verdiği söz üzerine, Fransız ve Venedikliler'in sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanmak üzere gerekli izni verdi .⁷

İki devlet arasında Mayıs 1580'de imzalanan ilk "Sözleşme"ye göre: İngiliz tüccarları,Fransız ve Venediklilere verilmiş olan ayrıcalık haklarına sahip olacaklar, İngiliz ticaret gemileri kendi bayrakları altında Osmanlı sularında dolaşabileceklerdi. İngiliz Hükümeti'ne verilen bu ayrıcalıklardan hemen sonra, 4 Mayıs 1583 tarihinde İstanbul'da daimî elçi bulundurmak hakkı da verildi. Ayrıca, İngiliz tüccarlarının ticarî ve yargı işleriyle ilgilenmek üzere İskenderiye, Trablusşam, Cezayir,Tunus,Trablusgarb ve Mısır'a konsoloslar göndermelerini kararlaştırıldı.⁸

⁵ Halil İnalçık,*Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ(1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer,İstanbul 2003, s.143.

⁶ Mustafa Çufalı,"Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü", *Türk Yurdu*, Aralık 1999 - Ocak 2000 / 148-149, s.156.

⁷ Stanford Shaw,*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, s.251-252.

⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789 - 1994)*, İstanbul 1995, s.54.

Bu tarihten sonra harekete geçen İngilizler, Kraliçe Elizabeth'in de örgütlemesiyle 11 Eylül 1581'de Levant Company'i kurdular.⁹ Levant Company kuruluşundan itibaren kârlı işler gerçekleştirmiştir. Kumpanya, 1583'te kurulan Venice Company ile birleşerek daha güçlü hale gelmiştir.¹⁰ Bu kumpanya Akdeniz ülkelerine şayak, muhtelif cins ve renkte en iyi kumaşlar, çubuk şeklinde kalay, kurşun sevk ediyor, karşılığında yağlar, çivit, ham ipek, pamuk, baharat, deri, boyalar, kuş üzümü, ecza, sabun, kükürt gibi maddeler satın alıyor,¹¹ ve bu suretle %300'e varan kârlar elde ediyordu.¹²

1601 yılında III. Mehmed'in ticarî imtiyazları İngilizler lehine genişletmesi ve bir ahid-nâme ile yıllardır Fransız bayrağı altında ticaret yapan Flandrlar'a, İngiliz bayrağı altında ticaret yapmalarına izin verilmesi, Akdeniz'de Fransa-İngiltere ticarî rekabetini şiddetlendirdi. Böylece, İngilizlerin ticarî rakipleri karşısındaki üstünlüklerinin kayda değer olduğu kısa sürede anlaşıldı. Venedik ve Osmanlı devletleri arasındaki çarpışmalar, Akdeniz limanlarında oturan İngilizleri zaman zaman tehlikeye attıysa da, İngiliz deniz gücünün tehdidi ya da diğer devletleri de bu deniz gücünden yararlandırma önerileri, genellikle İngiliz diplomat ve tüccarlarının siyasi ve ticarî konumunu güçlendirmekteydi.

Ümit Burnu yolunun kullanılması sürekli bir gelişme göstermekle birlikte, Levant'tan geçen geleneksel yollar kesin olarak terk edilmediği gibi, Avrupa rekabetinin oyun alanı olmaktan da kurtulamadı.¹³ Nitekim Hindistan ticareti, Hollanda ve İngiltere'nin hüküm sürdüğü Atlas Okyanusu'na kaydı gibi, Avrupa ve Orta Asya arasındaki ticaret yolu da Rus denetimine girdi. Neticede politik ve ekonomik olarak Osmanlı İmparatorluğu, artık Küçük Asya, Balkanlar ve Arap ülkeleriyle sınırlı, bölgesel bir imparatorluk durumuna düşmüş, sınırlarını bu alan içinde bile güçlülükle savunabiliyordu. Akdeniz, Kızıldeniz ve Karadeniz'de, Hristiyan dünyası Osmanlı ülkelerinin hayat damarlarına saldırıyordu.¹⁴

16. yüzyılda Goa ve diğer Hint Okyanusu limanlarında ticaret yapan, kendilerinden himaye belgesi satın almak istemeyen bütün Hintli ve Arap

⁹ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İst. 2004, s.20.

¹⁰ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İst. 1989, s.423.

¹¹ Gülsoy, *a.g.e.*, s.20 ; F.Braudel, *Akdeniz Dünyası*, s.423.

¹² Braudel, *a.g.e.*, s.423.

¹³ Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, Çev: Ayşe Başçı-Sander, İstanbul 2001, s. 13-15.

¹⁴ H.İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 50-51.

gemi taşımacılarını Portekizliler ortadan kaldırma teşebbüsünde bulundular. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman savaş filoları göndererek, Portekizlileri Hint Okyanusu'ndan çıkarmaya çalıştı. Bu girişim başarısızlığa uğradıysa da, Osmanlı donanmasının harekâtı Portekizlilerin Kızıldeniz'e girmesini önledi. Aynı çizgide, İran körfezi de özellikle 1615-1635 döneminde İngilizlerle Portekizliler arasında şiddetli bir rekabete sahne oldu.¹⁵

16. yüzyılda belki "zararsız ve önemsiz" gibi görünen ve bir Avrupa devletinin üstünlüğüne karşı koymak için başka bir Avrupa devletine verilen ticarî kolaylıklar (kapitülasyonlar) Avrupa'nın gelecek hakimiyetinin temelini oluşturdu. 17.yüzyılın sonlarına doğru Fransa, İngiltere ve Hollanda gemileri Osmanlı limanlarından uzak mesafeli ticareti ellerine geçirmiş oldular.¹⁶ Hint Okyanusu ve Körfez'de İngiliz ve Hollandalıların kesin üstünlük kurmalarıyla başlayan yeni dönemde Körfez'de İranlılar, Basra'da Osmanlılar, çoğunluğu pamuklu ve çivit boyasından oluşan Hint mallarını İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyaları eliyle almak zorunda kaldılar.¹⁷

17.yüzyıl boyunca Osmanlı-İngiliz ilişkileri dostça devam etti. Zenta Bozgunu'ndan (Eylül 1697) sonra, ordunun yeniden saldırıya geçmede yetersiz olduğunu gören Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, İngiltere ve Hollanda elçilerinin aracılığına baş vurdu.¹⁸ Hakemlik etmeye gönüllü olan İngiltere ve Hollanda Doğu'da barış sağlanmasını, böylelikle Habsburgların Fransa Kralı XIV. Louis ile giriştiği mücadeleye ağırlık verebilmesini istiyorlardı. O zaman batılı devlet adamlarını kaygılandırarak bir "Doğu Sorunu" ortada henüz yoktu.¹⁹

İngiltere ve Hollanda hükümetlerinin aracılık tekliflerini kabul eden Osmanlılar, Kutsal İttifak'a (Venedik, Avusturya, Lehistan ve Rusya) karşı sürdürdüğü mücadelesine Karlofça Antlaşması ile son verdi.²⁰ Avrupa

¹⁵ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim" *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Editör: Halil İnalçık - Donald Quataert, çev: Ayşe Berktaş-Süphan Andiç-Serdar Alper, II, İstanbul 2000, s.615.

¹⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan-1918'e*, Ankara 1987, s.77.

¹⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, Editör: H. İnalçık - Donald Quataert, Çev: Halil Berktaş, İstanbul 2000, s.418.

¹⁸ Robert Mantran, "XVII.Yüzyılda Osmanlı Devleti", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, Yay.Yön: R. Mantran, Çev: Server Tanilli, İstanbul 1995, s.304.

¹⁹ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, Çev: Belkıs Çorakçı-Dişbudak, İstanbul 1995, s.28

²⁰ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi 1700-1958*, İstanbul 1974, s.35.

diplomasisi açısından son derece önemli olan bu antlaşma ile,Fransa ve Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa güç dengesinin belirli bir süre korunmuş olmasıdır. Fransa'ya karşı Avusturya ile birleşen İngiltere,bundan böyle Avrupa sorunlarında çok önemli bir rol oynamaya başlayacaktı.²¹

İngiltere Hükümeti ile iyi ilişkilerini sürdürmek niyetinde olan Osmanlı Hükümeti, İngilizlerle Fransızlar arasında patlak veren İspanya Veraseti Savaşı (1702-1714) sırasında, İngiliz donanmasının ihtiyacı duyduğu zahire ve diğer malzemenin verilmesi için Akdeniz ülkelerindeki yetkili memurlarına emirler göndererek,dostluğu pekiştirmeğe çalışmıştır.²²

II. Mustafa'nın yerine geçen III. Ahmed (1703-1730),barış sever bir sultan olmasına rağmen Avrupa'daki gelişmeler,Osmanlı Devleti'ni Avrupa sorunları içine çekecek nitelikteydi. Nitekim, Rusya'nın 1709'da Poltava savaşında İsveç'i kesin bir yenilgiye uğratması, kuzeyde Rus tehlikesini artırmıştı. İsveç Kralı'nın iadesiyle ilgili çıkan kriz ve Rus kuvvetlerinin Osmanlı sınırlarını ihlâl etmeleri savaşa yol açtı. Çıkan savaşta Ruslar, Prut'ta mağlup edildiler. Bu zaferle moral bulan Osmanlı Devleti, Karlofça Barışı ile uğradığı kayıplarını telâfi etmek maksadıyla,bu dönemde çöküş dönemine giren Venedik'e savaş açtı.Yapılan savaşta tüm Mora yarımadası Osmanlıların eline geçti. Buna tepki gösteren Avusturya, Venedik'le ittifak yaparak Osmanlıların karşısında yer aldı.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Avusturya'ya savaş açtı(1716),girişilen mücadelede Tameşvar ve Belgrat'ı kaybetti. Karlofça'da olduğu gibi, İngiltere ile Hollanda aracılıkta bulundular ve Pasarofça antlaşmasının imzalanmasında önemli rol oynadılar.²³ 1718'deki sürekli barış politikası devamlı olamadı. Çünkü, çatışık Avrupa diplomasisinin ağlarının içine giren Osmanlı Devleti, birinci derecede Rusya, Avusturya, Fransa devletlerinin; ikinci derecede İngiltere, İsveç, Polanya devletlerinin çıkarları yüzünden 56 yıl sonra büyük bir yenilgi ve yıkıntı ile sonuçlanacak olan bir seri savaşların içine sürüklenmiştir.²⁴

18.yüzyılın son yarısından itibaren Fransızlara rakip olan. İngiltere'nin Rus yanlısı politikası, Rusya'nın nüfuzunun artmasına yol açtı.²⁵ Avrupa'daki meselelerde Rusların desteğine ihtiyacı olan İngiltere, Doğu

²¹ Sander, *Anka'nın Yükselişi*, s.130.

²² İ.Hakkı Uzuçarşılı, "Ondokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk - İngiliz Münâsebatına Dâir Vesikalar", *Belleten*, XIII / 51 (İstanbul 1982), s.580.

²³ Sander,*Anka'nın Yükselişi*, s.139-141.

²⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, s.39.

²⁵ İ.H.Uzuçarşılı, *a.g.m.*, s.580.

Akdeniz’de Fransızların üstünlüğünü sona erdirmek için Ruslara büyük destek sağladılar. 1768-1774 Osmanlı-Rus Harpleri sırasında İngiliz Hükümeti Rusya’yı fiilen destekledi ve Osmanlı donanmasının Çeşme Körfezi’nde imha edilmesinde (1770) önemli rol oynadı.²⁶

II- Yakınçağ Başları’ndan 1841 Boğazlar Sözleşmesi’ne Kadar Gelişen Olaylar ve Siyasi İlişkiler

Rusya’nın, Avrupa’ya karşı bir ”Şark Meselesi (Doğu Sorunu)”²⁷ olarak gördüğü Boğazlar Meselesi’ni,kendi lehine halletmek için Osmanlı topraklarının taksimi meselesini ele alması, İngiliz Hükümeti’nde büyük endişeye yol açtı. Osmanlı Devleti’ni Prusya ile birlikte Rusya’ya karşı savaş açmaya teşvik ettiler. Şark siyasetinde önemli bir gelişmeyi gösteren İngiltere’nin bu tutumunun nedeni o sıralarda Amerika’daki sömürgelerini kaybetmesi ve buna karşılık Hint denizi Ortadoğu ticaretinin gelişmesinden kaynaklanıyordu. Bu tarihten itibaren Boğazlar Meselesi uzaktan ve yakından Hindistan yolu ile ilişkisi olan bütün meselelerle İngiltere yakından ilgilenmeye başladı.

Osmanlı Devleti,Koca Yusuf Paşa’nın ısrarla savaş istemesi ve İngilizlerin teşviki ile Rusya’ya harp ilân etmesi üzerine (17 Ağustos 1787), Rusya’nın müttefiki Avusturya da Rusya’nın yanında savaşa katıldı.²⁸

Osmanlı Devleti’nin iki cephede savaşmak zorunda kalması ve büyük kayıplar vermesi üzerine, İngiltere ve Prusya duruma müdahale ettiler²⁹ ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında aracılık yapmayı teklif ettiler. Rusya’nın bu teklifi reddetmesi üzerine İngiltere Başbakan’ı Pitt, Karadeniz’e bir donanma göndererek Rusya üzerinde baskı kurmak istedi,fakat Parlamento’nun muhalefeti ile karşılaştı.³⁰ Böylece dış destekten mahrum kalan Osmanlı Devleti, 1792’de Rusya’nın Kırım’ı ilhakını ve Rus egemenliğini batıya, Dinyester nehrine doğru yayılmasını kabul etmek zorunda kaldı.³¹

²⁶ M. Alaaddin Yalçınkaya, “XVIII.Yüzyıl : Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 498.

²⁷ Avrupa büyük devletlerinin,Osmanlı İmparatorluğunu iktisadi ve siyasi nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin bağımsızlıklarını temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne birden “Şark Meselesi” denir.Bk. Cevdet Küçük, “Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir vesika”,*İÜEFĐ*,sayı 32, Mart 1979, s.607.

²⁸ Ünal, a.g.e , s.97.

²⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972, s.71.

³⁰ Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi* , İstanbul 1997, s.21-22.

³¹ Roderic H. Davison,*Kısa Türkiye Tarihi*, Çev: Durdu Mehmet Burak, Ankara 2004, s.81.

İçine düştükleri kötü duruma bir çare bulmak konusunda yönetimin ıslâhat girişimlerinin yetersiz kalışı ,Osmanlı Devleti'nin gücünün azalmasıyla neticelendi. Buna karşılık, Batı Avrupa'nın güçlü bir ekonomik ve askeri varlık olarak ortaya çıkması ve Rusya'nın askeri gücünün artması "Doğu Sorunu"nun doğmasına yol açtı.³²

Haçlı Seferleri'nden sonra ilk olarak Ortadoğu'ya bir sefer Fransa'dan başlatıldı. General Bonapart komutasındaki bir ordu,1798'de Osmanlı eyaleti olan Mısır'a ayak bastı ve fazla bir güçlük çekmeden ülkeyi işgal etti.³³ Bu olay,Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde işbirliğini başlatan bir dönüm noktası oldu. Nitekim 5 Ocak 1799'da İngilizlerle imzalanan ittifak antlaşmasının,Osmanlı siyasetinde ve Avrupa politikasında önemli bir yeri vardır. Cebelüttarik'tan sonra Malta'yı alan ve Hindistan yolunun güvenliği için Mısır'la yakından ilgilenen İngiltere'nin, Osmanlı sularında, Fransız ticari üstünlüğünü etkisiz kılarak onun yerine geçmek istemesi, Osmanlı topraklarının bütünlüğü yolundaki politikasının bir göstergesidir. İngiltere bu antlaşmadan sonra, Osmanlıların devletlerarası ilişkilerinde önemli rol oynayan bir denge unsuru olacaktır.³⁴

İngilizlerin desteği ile Osmanlılar, Fransızları 1801'de Mısır'dan çekilmek zorunda bıraktılar. Fransız ordusu ancak bir başka Batılı güç olan İngiliz kuvvetleri'nin yardımlarıyla Mısır'dan çıkartılabildi.³⁵ Osmanlı hükümeti bundan böyle, topraklarının güvenliğini tek başına sağlayamayacağını anladığı için, muvazene politikasını bütün neticeleriyle kabul etmek zorunda kaldı.

Fransızların,İngilizlerin yardımıyla Mısır'dan çekilmek zorunda bırakılması, İngiliz siyasetinde büyük bir değişikliğe yol açtı.³⁶ Hint yolu üzerinde önemli bir mevki olduktan başka,Akdeniz ve Afrika siyasetlerinde dahi işlevi pek büyük olabilecek bu zengin bölgeyi kendi nüfuzu altına almaya karar verdi. Bunun durum,dost ve müttefik olan Osmanlılarla İngilizler'i, Mısır'ın sahipliğinde birbirine rakip iki devlet haline getirdi.³⁷ Diğer taraftan 1806 da patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı'nda İngiltere,Fransa'ya karşı yalnız kalmamak için Rusya'yı desteklemiş ve

³² Kemal H. Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*,İstanbul 2004 , s.20.

³³ Bernard Lewis,*Ortadoğu Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi*, Çev :Mehmet Harmancı , İstanbul 1996, s.221.

³⁴ E.Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*,V, Ankara 1988, s.36.

³⁵ Lewis, *a.g.e.*, s.221.

³⁶ Karal, *a.g.e.*, s.43.

³⁷ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, Ankara 1988, s.88.

donanmasını İstanbul önlerine göndermesi(Şubat 1807), iki devlet arasındaki ilişkilerin iyi gerginleşmesine neden oldu.³⁸

İstanbul önlerinde meydana gelen mücadelede başarısızlığa uğrayan İngiliz donanması, rotasını Mısır'a çevirdi. Burada da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın başarılı direnişiyle karşılaştı.³⁹ 1807 Eylülünde, M. Ali Paşa'nın kuvvetlerine yenilen İngilizlerin, Mısır macerası da başarısızlıkla sonuçlandı.⁴⁰ Gerek Tilsit ve gerekse Erfurt'ta Fransa ve Rusya için müspet bir netice vermeyen siyasi görüşme ve anlaşmalar(İstanbul ve Boğazlar konusunda) , Osmanlı-İngiliz siyasi ilişkilerinin yeniden düzelmesine ve bu iki devlet arasında bir korunma paktının imzalanmasına yol açtı. Esasen böyle bir anlaşma için zemin ve zaman da uygundu;çünkü,bu iki devleti yekdiğerine düşman kılan engeller ortadan kalkmış ve onları birbirine yakınlaştıran amiller ortaya çıkmıştı.⁴¹

Osmanlı Hükümeti, Tilsit ve Erfurt da Fransa'nın kendisini pazarlık konusu yapması karşısında,tekrar İngilizlere yanaştı. Rusya ile harbe devam edebilmek üzere İngiltere ile ittifak antlaşması imzaladı(5 Ocak 1809).⁴² Yapılan antlaşmanın en önemli yanı, Boğazların yabancı harp gemilerine kapalılığı prensibinin,İngiltere tarafından kabul edilmiş olmasıydı.⁴³ İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle imzaladığı antlaşma ile Akdeniz'deki durumu büyük ölçüde rahatlatmış ve kolaylaşmıştı. 1814 Ekim'inde Avrupa'nın sınırlarını yeniden çizmek ve Avrupa barışına yeni garantiler sağlamak için Viyana'da toplanan devlet adamlarının kafasında Yakındoğu'ya ilişkin sorunlar ikinci sırada yer alıyordu. Bununla beraber,Viyana'da bulunan İngiliz baş temsilcisi Lord Castlereagh, 1815 başında, Kongre sonunda çıkan ve Avrupa'daki statükoyu garantiye alan genel antlaşmada Osmanlı İmparatorluğu'nun yer almasını teklif etti.⁴⁴ Esasen İngiltere, Rusya'nın Karadeniz'deki genişlemesinden ve Boğazlardan Akdeniz'e inmesinden çekinmekteydi. Avusturya da Rusya'nın Balkanlar'da inisiyatif sahibi olmasından rahatsızlık duyuyordu. Dolayısıyla Osmanlı

³⁸ Karal, *a.g.e.*, s.52-53.

³⁹ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841*, Ankara 1945, s.25.

⁴⁰ F.Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi* , s.93.

⁴¹ Cemal Tükin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947, s.118.

⁴² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I*, Ankara 1953, s.233.

⁴³ Kemal Beydilli, " Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, İst 1999, s.83.

⁴⁴ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslar Arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev: İdil Eser, İstanbul 2001, s.62.

İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün garanti altına alınması için milletlerarası şartlar uygun görünüyordu.⁴⁵

Bu sırada Batı'da âdeta tümüyle göz ardı edilen,yeni güçler sahneye çıkıyordu.Bu güçler, 19. yüzyıl Avrupasının tarihini çok güçlü bir şekilde etkileyeceklerdi. Bu bakımdan Viyana Kongresi'nde toprak bütünlüğü konusunda verilen garantilerin de bir hükmü yoktu. Çünkü, yüzyıllardır doğrudan Osmanlı idaresinde olan Balkan halkları ilk defa, özerklik ve hatta bağımsızlık elde etmek için İmparatorluğa karşı tehdit oluşturmuyorlardı.⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun içten parçalanmasında ilk büyük adımı oluşturan Sırp İsyanının (1804) doğurduğu imtiyaz meselesi henüz çözülememişken, Etnik-i Eteryay Cemiyeti mensupları, 1821'den önce Buğdan'da,daha sonra Mora'da isyan bayrağını açmış ve Ocak 1822'de Yunanistan'ın bağımsızlığını ilân etmişlerdi.⁴⁷ İsyanın başlangıcında İngiltere de,Avusturya gibi,Doğu'da statükonun korunmasından yanaydı. Avusturya Başbakanı Metternich, Balkanlardaki Rus etkisinin yayılmasını İngiltere'nin desteğiyle, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü mümkün olduğu ölçüde korumak yoluyla durdurabileceğine inanmaktaydı. Öte taraftan İngiltere ve Avusturya,Yunan asilerine yardım etmenin Fransız devrim ilkelerini tanımak anlamına geleceğini,Yunan asilerini destekleyen Rusya'yı ihtar etmişlerdi.⁴⁸ Ancak 1815 Viyana Kongresi'nden güçlü çıkan Rusya, Grek ülkesindeki millî duyguları alabildiğine kıskırtmış ve 1821 yılında Mora'da patlak veren ayaklanmada baş rolü oynamıştır. Rusya'nın Akdeniz'de nüfuz kazanmasını istemeyen İngiltere hükümeti, derhal harekete geçti.⁴⁹ Yunan sorununu işbirliği içinde çözmek düşüncesini daha uygun bulan İngiltere, Rusya ile 4 Nisan 1826 tarihinde St. Petersburg Protokolünü imzalandı. Bu Protokol, bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması yolunda atılmış ilk adımdı.⁵⁰

Şark Meselesi'nin Rusların dışında çözülemeyeceğine inanan Fransa da, İngiltere ve Rusya'nın yanında yer aldı. Daha Missolonghy ve Atina Mısır kuvvetlerinin eline geçmeden Rusya, İngiltere ve Fransa ortak bir

⁴⁵ F.Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.97.

⁴⁶ Anderson ,*a.g.e*, s.65.

⁴⁷ Şerafeddin Turan, “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX / 1-2 (1951), s.111.

⁴⁸ Hüner Tuncer, “Viyana Kongresi, Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1815-1829)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi; 200 Yıllık Süreç*, Ankara 1999, s. 67.

⁴⁹ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih*, Ankara 1967, s.117.

⁵⁰ H.Tuncer, *a.g.m*, s.67.

proje üzerinde anlaşmışlardı. Bu projeye göre gerekirse kuvvete de başvurularak, Yunan bağımsızlığı sağlanacaktı.⁵¹

Rusya'nın arabuluculuğu Osmanlı Devleti tarafından reddedilince, Navarin limanında bulunan Osmanlı donanması müttefiklerin filolarınca abluka altına alındı ve imha edildi (20 Ekim 1827).

Rusya, 1827 yılı içerisinde meydana gelen olaylardan ve gelişmelerden kendi çıkar ve emelleri doğrultusundan memnundu. Osmanlı Devleti'nin kuvvetlerini Mora'dan geri çekmeyi reddetmesi, Rusya ile topyekûn bir savaşa yol açtı ve ordusunun felâketine neden oldu. Bu durum, Osmanlı Hükümeti'ni alelacele mütareke ve barış istemek zorunda bırakmış ve ardından da 14 Eylül 1829'da Ruslarla Edirne Antlaşması imzalanmıştır.⁵² Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Yunan bağımsızlığını tanımak zorunda bırakılmıştı.⁵³ Görüldüğü üzere, Osmanlı imparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne yönelik en büyük tehdidi, Avrupa'nın Büyük Devletleri'nden birinin veya bir kaçının desteklediği milliyetçi hareketler ve isyanlar oluşturmağa başlamıştı. Yunanlılar, ancak İngiltere, Fransa ve Rusya'dan aldıkları askeri yardım ve büyük devletlerden gördükleri diplomatik destek sayesinde bağımsızlıklarını kazanmışlardı.⁵⁴

Edirne Antlaşması'nın sonunda bağımsız bir Yunan Krallığı'nın kurulması, Fransızların Cezayir'e yerleşmeleri, Osmanlı Devleti'ni, Akdeniz'deki iki önemli toprak parçasından mahrum etmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti, bir yıl ara ile, kendisinden koparılmış olan Mora ile Cezayir'i kaybetmenin acısını çektiği sırada, Mısır Valisi'nin isyanın başladı,⁵⁵ ve bu isyan Osmanlı Devleti'ni on yıl uğraştırdı. Fakat bundan da önemlisi, Avrupa Devletlerinin kendi aralarındaki rekabet ve mücadeleler dolayısıyla bir "Avrupa Sorunu", daha doğrusu bir "Doğu Sorunu" haline geldi.⁵⁶

Doğu Sorunu'nun çok daha geniş anlamda bir safhasını oluşturan Mısır Buhranı, bölgedeki statükonun değişmesine yol açmış, bu da özellikle

⁵¹ Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları İkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, Ankara 1996, s. 136.

⁵² H. Tuncer, *a.g.m*, s.67.

⁵³ İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s.115.

⁵⁴ R. H. Davison, "Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras", *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, Derleyen: Carl Brown, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s.268.

⁵⁵ Karal, *a.g.e*, s.124.

⁵⁶ F.Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.193.

doğu Akdeniz’de menfaatleri olan rakip batılı güçleri rahatsız etmiş,askeri açıdan Mısır Valisi karşısında zor durumda kalan II. Mahmut’u da batılı güçlerin diplomatik ve askeri yardımlarını desteğini sağlamaya yönlendirmiştir.⁵⁷

Mısır ile Fransa arasındaki yakın ilişkiler ve yakınlık nedeniyle İngiltere, Mehmet Ali isyanını hoş karşılamamıştı. Ayrıca bu işbirliğini, kendisinin Akdeniz’deki egemenliği için tehdit edici ve tehlikeli buluyordu.⁵⁸ Fakat,bir müdahale sırasının henüz gelmediğini sanmakta ve olayları göz önünde bulundurmakla yetindi.⁵⁹

Fransa’nın Mısır Valisini desteklemesi,İngiltere’nin de beklenen ilgiyi göstermemesi üzerine II.Mahmut,Rus Çarı Nikola’nın yardım teklifini kabul etti. Bunun üzerine bir Rus filosu Boğaz’a girerek Beykoz’a asker çıkarttı(5 Nisan 1833). Rusya’nın Mısır sorununa karışması,İngiltere ve Fransa’yı harekete geçirdi ve sonunda Mısır kuvvetlerinin Anadolu’da daha fazla ilerlemesi önlendi. Mısır valisiyle Kütahya’da bir uzlaşmaya varılarak(14 Mayıs 1833),Mısır,Şam,Cidde ve Adana M. Ali Paşa idaresine bırakıldı.⁶⁰

Kütahya anlaşmasıyla Osmanlı–Mısır mücadelesi sona ermişti. Fakat bu olay,Büyük Güçlerin Yakındoğu’daki sürtüşmelerinin artmasına yol açtı. Özellikle Ruslarla 8 Temmuz 1833’te Hünkâr İskeleyi İttifak Antlaşması’nın imzalanması sonucu Rusya’nın,Osmanlı Devleti üzerinde bir nevi himaye,Boğazlarda geçiş üstünlüğü ve ayrıcalığı elde etmesi,bu sürtüşmeyi iyice su üzerine çıkardı.⁶¹ Nitekim Londra ve Paris hükümetleri antlaşmanın imzalanmasını öğrenir öğrenmez, İstanbul ve St.Petersburg hükümetleri yanında antlaşmayı protesto ettiler.⁶²

Hünkâr Antlaşması’nın meydana getirdiği kriz, Avusturya Başbakanı Metternich’in araya girmesi ve Rusya’nın Boğazlar üzerinde elde ettiği avantajları, Avusturya ile paylaşmaya razı olmasıyla kontrol altına alınarak donduruldu.⁶³ Metternich’in bu siyasi atağı bir sukûnet getirmede. Zira, İngiltere’de Rusya’ya karşı duyulan tepkiyle birlikte,Mehmet Ali’ye karşı bir düşmanlık geliyordu. M. Ali Paşa, hırsıyla Rus ordusunun Boğazlara girmesine ve İstanbul’un Rus himayesi altına girmesine yol açan bir kişi

⁵⁷ Altındağ, *a.g.e*, s.41

⁵⁸ F.Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, Ankara 1964, s.116-117.

⁵⁹ Karal, *a.g.e*, s.133.

⁶⁰ Beydilli, *a.g.e*,s.88.

⁶¹ Anderson, *a.g.e*, s.101.

⁶² Karal, *a.g.e*, s.138.

⁶³ Beydilli, *a.g.e*, s.88.

olarak algılanıyordu.⁶⁴ Ayrıca M. Ali Paşa, İngilizlerin Orontes (Asi ırmağı) ve Fırat üzerinden Hindistan'a daha kısa yol açmak projesine, Rakka Paşa'sı sıfatıyla itiraz etmesi de İngiltere'nin nefretini artırıyordu.⁶⁵

“Doğu Sorunu”nun bir sonraki aşamasını, İngiltere'nin - daha az da olsa Fransa'nın - Rusya'nın duyduğu derin şüphe ve İngiltere'nin Mısır Paşası'na düşmanlık belirleyecekti. II. Mahmut'un tutumu yeni bir krizin uzun süre ertelenemeyeceğini gösteriyordu.⁶⁶ Esasen Kütahya Anlaşması, Mısır meselesinin veya ”Doğu Sorunu”nun ancak birinci perdesini kapatmaktaydı.⁶⁷ Osmanlı Hükümeti ile M. Ali Paşa arasındaki ilişkilerdeki zahiri yumuşama 1836 yılına kadar sürdüğü gibi, İngiltere ile Fransa'nın Mısır sorununa yaklaşımlarında da farklılıklar ortaya çıkmaya başladı. Fransızların Mısır valisine açıkça destek veren tavrının yanı sıra Kuzey Afrika'daki nüfuzlarını takviyeye yönelik çıkışları sadece Osmanlı hükümetini değil, aynı zamanda İngiliz hükümetini de rahatsız etmeye başlamıştı. Batılı güçlerin bölgeye yönelik politikalarında meydana gelen bu değişiklikler, Osmanlı devletini de daha açık ve meseleye bir an önce çözüm getirmeyi esas alan bir politika gütmeye zorladı.⁶⁸

Osmanlı Devleti savaşın eşiğinde iken, İngiltere ya yıllardır takip ettiği oyalama politikasına son verip, Orta Doğu'daki çıkarlarını gerçekleştirmek için Osmanlı devleti'ne gerçekten yardım elini uzatacağı veyahut ta her şeyden elini çekip İmparatorluğu Rusya'nın koruyuculuğuna terk edecekti. İngiliz Hükümeti birinci yolu tercih ederek, bu hususta İstanbul elçisine Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yenilenmesinin önlenmesi için sık sık talimatlar gönderiyor ve gerekirse Sultana yardımda bulunulabileceğini bildiriyordu.⁶⁹ Palmerston, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki geleneksel politikasına dönmek ve Rusya'nın Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasını kesinlikle engellemek istiyordu.⁷⁰ 1834'ten sonra İngiltere, Rusya'nın güneye doğru yayılmasını önlemek, Hindistan'a uzanan karayolunun kendisine dost ellerde kalmasını sağlamak ve Osmanlı İmparatorluğu'yla açık ekonomik ilişkileri sürdürmek amacıyla, Osmanlı

⁶⁴ Anderson, *a.g.e.*, s.104.

⁶⁵ Yorga, *a.g.e.*, s.382.

⁶⁶ Anderson, *a.g.e.*, s.104.

⁶⁷ F.Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s.205.

⁶⁸ Kutluoğlu, *a.g.m* s.85.

⁶⁹ Sevim Ünal, “1838-1841 Yılları Arasında Türk-İngiliz Politik İlişkileri”, *VIII.Türk Tarih Kongresi (Ekim 1976)*, III, Ankara 1983, s.1549.

⁷⁰ O. Sander, *Anka'nın Yükselişi*, s.191.

Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya her zamankinden çok büyük önem veriyordu.⁷¹

Doğu Akdeniz'de gelişen olaylar, İngiltere'nin arzuladığı yönde gelişti. Yaşlandıkça hanedanın sürekliliğini garanti almak isteyen M. Ali Paşa, bağımsız hükümdarlığını ilân etmek isteyince, 1838 Mayıs'ında işler yine karıştı. Gelişmeler karşısında II. Mahmud derhal seferberlik ilân etti. Statükonun değişmesine Fransa karşı çıkınca, M. Ali Paşa da ileri bir harekette bulunmaktan çekindi. Bu durumdan en çok kârlı çıkan İngiltere oldu. Nitekim Palmerston, Mustafa Reşit Paşa ile Balta limanı Ticaret Antlaşmasını imzalayarak (Ağustos 1838), İngiltere'ye verilen kapitülasyonların yeniden onaylanmasını ve genişletilmesini sağladı.⁷² Antlaşma sonrasında Yakındoğu'da İngiliz ticareti önemli bir artış gösterdi. Bu antlaşma ile Osmanlı topraklarındaki devlet tekelleri kaldırılınca, bundan en çok Mısır Valisi etkilendi. Çünkü antlaşmayı Eylül'de kabul etmek zorunda kalan Paşa, önceki yıllarda en önemli gelir kaynağı olan Mısır ürünlerinin satış tekelinden mahrum kalmıştı.⁷³

Arka plân göz önüne alındığında, Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı ticaret politikasından çok, Britanya'nın Yakındoğu'daki dış politikasında bir dönüm noktası sayılmalıdır. Bu antlaşmayla İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yayılma emellerine karşı durabilmiş ve Yakındoğu politikasının merkezine Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunmasını aldığı ilân etmişti.⁷⁴ Fakat bu durum, serbest ticaret taraflısı İngiltere'siyle, korumacı Rusya arasındaki kışırmada, ekonomik konuların da önemli rol oynamasına neden olacaktır.⁷⁵ Görüldüğü üzere, Mısır meselesinin temelinde Batı politikasının bulunması gibi, Osmanlı'nın Batı ve özellikle İngiltere'nin himayesi altına girmesinin, esasında da Rusya'nın yayılmacı politikası ve Mısır meselesi yatmaktaydı. Mısır meselesinin çözümü için M. Ali'nin dış destekten, yani Fransa'nın himayesinden mahrum bırakılması ve kuvvet kaynaklarının kurutulması gerekliydi. Çünkü bunu gerçekleştirmeden, Mısır valisini kolayca isteklerinden vazgeçirmek mümkün olamazdı.⁷⁶

⁷¹ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul 1993, s.93.

⁷² Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul 1983, s.80-81.

⁷³ Anderson, *a.g.e.*, s.112.

⁷⁴ Reşat Kasaba, *Dünya İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları*, İstanbul 2005, s.52.

⁷⁵ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı ? 1914-1922*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul 1993, s.16.

⁷⁶ Recep Şahin, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, İstanbul 1988, s.142.

19.yüzyılın ilk yirmi otuz yılında İngiliz-Osmanlı ilişkilerindeki gelişmeyi tanımlamanın en iyi yolu bu zaman dilimi içinde iki devletin karşılıklı çıkarlarının aynı noktada birleştiğini söylemektir. Nitekim 1838 Antlaşması, Osmanlılar için Avrupa devlet sisteminin bir parçası olarak tanınmak, imparatorluklarının uzun süreli varlığını garantiye alma yolunda önemli bir adım olarak görülüyordu. Britanya Hükümeti'nin bakış açısından, modernleştirilmiş, merkezi ve laik hale getirilmiş bir Osmanlı idaresi, imparatorluğun toprak bütünlüğünün korunmasında da etkili olabilirdi; hem bu sayede İngiltere Hindistan'a giden yolları güven altına almış olurdu. Dolayısıyla, 19.yüzyılda bir yanda Osmanlı Hükümeti ticari meselelerde daha hoş görülürken, öte yanda İngiltere Osmanlı reformlarının ana destekçisi haline geldi.⁷⁷

M. Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin yaptığı savaş hazırlıkları ve diplomatik girişimleri karşısında, durumun aleyhine dönmeye başladığını görerek, Osmanlı Hükümeti'nden bazı isteklerde bulundu. Bunların reddedilmesi üzerine de bağımsızlığını ilân etti. Bu durum karşısında II.Mahmut, 1839'da ordularını bir bahane ile Suriye'ye sokarak, savaşı yeniden başlattı.⁷⁸ Nizip'te Osmanlı ordusuyla karşılaşan, Mısır kuvvetleri, Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı (Haziran 1839). Böylece, Mısır ordusuna İstanbul yolu yeniden açılmıştı. Üstelik Kaptanı Derya Ahmet Paşa'nın Sadrazam'la arası açık olduğu ve onunla çalışmak istemediğinin için, emrindeki donanmayı götürüp Mısır valisine teslim etti.

Yeni durum milletlerarası sorunların yeniden ortaya çıkmasına yol açtı.⁷⁹ Avrupa büyük devletleri, Osmanlı Padişahı'nın bir eyalet paşası tarafından tehdit edilmesinden ve Fransa'nın himayesinde olan ve Mehmet Ali'nin kuvvetli bir devlet kurmasından ve Şark Meselesi'nden doğacak hadiselerden endişeye kapılarak Mısır sorununa müdahale ettiler. Avusturya Başbakanı Prens Metternich'in girişimi ile, Mısır sorununu görüşmek üzere büyük Avrupa devletlerinin elçileri İstanbul'da bir araya geldiler ve Osmanlı hükümetine ortak bir nota verdiler. Bu notada, Avrupa devletlerinin fikir ve yardımlarını almadan, Osmanlı Hükümeti'nin Mısır meselesi hakkında kesin bir karara varmamasını bildirdiler.⁸⁰ Bu sırada Mısır valisine karşı beliren gruplaşmaya karşı duramayacağını hesaplayan Fransa'nın da katılması ile 1840 yılında Londra'da bir konferans toplandı. Burada, Mısır'ın yeni statüsü

⁷⁷ Kasaba, *a.g.e.*, s.53.

⁷⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s.176.

⁷⁹ Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, İstanbul 1983, s.120.

⁸⁰ Cevat Eren, "Tanzimat", *İ.A.*, .XI, İstanbul 1979, s.718.

tespit edildi ve Padişah'ın 1841 tarihli fermanı ile Mısır valiliği babadan oğula geçmek üzere M. Ali Paşa'ya verildi.

Batılı güçler, Osmanlı Devleti'nin istikrarını ve milletlerarası güç dengelerini tehdit edecek dinamik ve güçlü bir Mısır devletinin doğmasına geçit vermekten yana değillerdi. M. Ali bunu yapacak güce belki sahip olduğu halde, esas olarak Avrupa devletleri izin vermediği için Ortadoğu'nun hakimi olamadı.⁸¹

III- Devletlerarası Muvazenede Osmanlı Devleti ve Kırım Savaşı'na Yol Açan Gelişmeler

1840'ların Osmanlı ülkesi, bir kriz ve değişme dönemindeydi. Gelişmemiş tarım düzeni ve zanaâtlara dayalı iktisadi yapısı İmparatorluğu, sanayi imparatorluklarının yayılma hırsıyla karşı karşıya getirmişti. Ordu kaldırılmıştı ve 19. yüzyılda modern Osmanlı ordusunu kurmak, 18. yüzyılda Petro'nun Rusya'da gerçekleştirdiği kadar kolay bir iş değildi. Bu durumun farkında olan devlet adamları, imparatorluğun dış politikasında denge siyasetini temel alarak hareket ettiler.⁸²

Mısır meselesinin halledilmesiyle Doğu Sorunu sona ermedi.⁸³ Çünkü, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Boğazlar üzerindeki Rusya'nın siyasi nüfuzu devam ediyordu.⁸⁴ Şurası bir gerçektir ki, Truvalılardan Türklere kadar dünya siyasetinde "Boğazlar Sorunu" ile "Doğu Sorunu" birlikte ortaya çıkmıştır.⁸⁵ Mısır sorununun çözümüne esas olmak üzere 1840'ta Londra antlaşmasını imzalamış olan dört devlet, Boğazlar problemini de Londra'da bir konferansta halletmeyi uygun buldular. Birinci konferansa katılmayan Fransa'yı da bu konferansa davet ettiler.⁸⁶

⁸¹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev: Ayşe Berktaş, İstanbul 2002, s.100-101.

⁸² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1983, s.80-81.

⁸³ S.J.Shaw- E.K.Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.89.

⁸⁴ Heyet, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1962, s.2969.

⁸⁵ Ertan Eğribel, "*Anadolu Su Yolları Kavşağı*," *Tarihte Doğu-Batı Çatışması*, İstanbul 2005, s.171; C.Tukin'e göre: "Genel olarak tarihi akış ve gelişme deniz geçitlerinin çok eski devirlerden zamanımıza kadar milletlerin göçlerine ve istilâ ordularına yalnız yol veren bir köprü vazifesini gördüklerini göstermekle kalmıyor, aynı zamanda, bunların ve özellikle Tuna vadisiyle Avrupa'nın merkezine kadar uzanan ve stratejik durumu dolayısıyla, dünya siyaseti bakımından pek önemli bir su yolu olan Türk Boğazlarının siyasi nüfuz ve tesirlerin bir iştirak noktası, Batı ile Doğu ve Kuzey ile Güney arasında bir çarpışma konusu olduğunu gösteriyor." Bk. *Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947, Önsöz.

⁸⁶ Karal, *a.g.e.* s.208.

Rusya'ya Boğazlar konusunda önemli bir avantaj sağlayan 1833''Hünkâr İskelesi Antlaşması'', İngiltere'yi son derece endişelendirmişti. Bundan dolayı İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın etkisinden korumak için Tanzimat döneminde başlayan reformlara büyük destek verdi.⁸⁷ Esasen Doğu Sorunu'na ilişkin bir İngiliz - Rus düşmanlığı geleneği öteden beri mevcuttu. Bu kısmen ''Karadeniz'in bir Rus gölü olması'' durumunda İngiltere'nin ticaretinin zarar göreceği korkusundan, kısmen de Çar'ın İmparatorluğu'nun Avrupa işlerine damgasını vurabileceği inancından kaynaklanıyordu.⁸⁸ İngiltere'nin bu endişelerine rağmen Nesselrode,1840'ta Brunnow'un da aktif desteğiyle ufak çapta bir diplomatik devrimi başardı. Ruslar,o tarihteki liberal parti olan Whigler'in Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un ortaklığıyla Fransa'nın, Ortadoğu'yu bir ticaret satraplığına dönüştürme girişimlerine karşı savaşıyorlardı. Palmerston-Nesselrode ortaklığı 1841 Londra Boğazlar Antlaşması'nı doğurdu.⁸⁹

Bu antlaşma ile İngiltere,Yakındoğu'daki en önemli hedefine ulaşmıştı. Boğazlardan geçiş hakkı veya Boğazların denetimi konusunda artık Rusya da diğer Avrupa ülkeleriyle aynı haklara sahipti.⁹⁰ Boğazlar meselesinin bu şekilde çözülmesi Osmanlı Devleti'ni rahatlatmadı, politik önemi arttıkça, büyük Avrupa devletleri İmparatorluğun hemen bütün iç ve dış işlerine karışır oldular. Ortadoğu gittikçe önem kazanarak politik rekabet yapılan yer haline geldiğinden,⁹¹Londra Boğazlar Sözleşmesi yine siyasi rekabetleri teskin etmeye, anlaşmazlıkların önünü almaya yeterli olamadı.⁹² 1838'de Büyük Britanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında serbest ticaret anlaşması yapılması ve ardından 1841'de Boğazlarda ticaret serbestisini düzenleyen Londra konvansiyonunun imzalanması, on yıl gibi kısa bir sürede,Yakındoğu'nun ekonomik ve stratejik verilerini altüst etti. Önceleri, Batı açısından önemli olmayan hammaddeler üreten bölge, şimdi, yeni endüstriyel güçler için birinci derecede önemli bir pazar olmuştu. İşte bu

⁸⁷ Acar, *a.g.e.*,s.193;Karl Marx'a göre: '' İstanbul, Batı ile Doğu arasında kurulmuş altın bir Köprüdür. Batı Uygarlığı, Rusya ile mücadele etmeksizin geçemez,dünyanın çevresini güneş gibi dolaşamaz.'' Bk. Karl Marx-Friedrich Engels,*Doğu Sorunu (Türkiye)*, Çev: Yurdakul Fincancı, Ankara 1977,s.109.

⁸⁸ Alan Palmer,*1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Çev:Meral Gaspıralı, İstanbul, 1999,s.12.

⁸⁹ A.Palmer , *a.g.e.*,s.12.

⁹⁰ Anderson,*a.g.e.*,s.124.

⁹¹ S.Ünal, ''Tanzimat Döneminde Dış Politika'', *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu* (Ankara 1994), s.110.

⁹² Réne Pithon,*Karadeniz ve Boğazlar Meselesi*, Çev: Hüseyin Nuri, İstanbul 1325, s.26.

tarihten sonra,Rusya'nın bölgedeki etkisini sınırlamak ve güneye inmesini önlemek,İngiltere ve Fransa'nın başlıca endişesi olacaktı.⁹³

3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat fermanı'nı ilân edip, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemi başlatan ve böylece Avrupa devletlerinin sempatisini kazanan Osmanlı Devleti,⁹⁴ 1840'ta Mısır,1841'de Boğazlar sorununu hallettikten sonra, kısa bir süre için de olsa bir barış dönemi yaşadı. Avrupa'nın 1848 İhtilâlleriyle çalkalandığı bu tarihte,Osmanlı Devleti daha çok iç işlerindeki sorunlarla uğraştı.⁹⁵

Balta Limanı Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nda ticari ve politik nüfuzunu genişleten İngiltere, Mustafa Reşit Paşa'yı destekleyerek reformların yapılması ve imparatorluğun kendini savunması konularında elinden gelen yardımı esirgemiyordu.⁹⁶ İngiliz Büyük Elçisi Stratford Canning, İngiltere ile işbirliği halinde liberal reformlar yapmak için Türkleri ikna etmenin güç bir iş olduğunu,fakat bunun gerekli olduğuna inanıyordu. İngiliz devlet adamları birbiriyle iç içe geçmiş iki sorunla karşı karşıya idiler. Birincisi,Türk İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak ve devam ettirmek; ikincisi,düşmanlarını,özellikle Rusya'yı saldırmak için yegane bahaneden mahrum etmek maksadıyla yönetimde reformlar yaptırmaktı. Canning'e göre,bu iki problem de başarılı bir şekilde halledildiği takdirde Türkler,ülkelerini düzene sokmaya ikna ve zorlanabilirdi. İngiliz siyaseti, gerekli reformları yapma için Türklere yardım etmek ve Sultan'ın mirasını uluslararası bir rekabet konusu yapmaktan samimi olarak kaçınan diğer devletlerin işbirliği tekliflerini geri çevirmeme yönündeydi.⁹⁷

İngiltere'nin bu tavrına karşılık Rusya, 1841 Tarihinden itibaren Şark Meselesi'nde kaybettiği imtiyazlı durumunu tekrar elde edebilmek için devamlı fırsat kolladı ve tarihi emellerini gerçekleştirebileceği uygun zamanı bekledi. Nitekim 1844 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Çar I. Nikola,⁹⁸ Fransa'nın Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz üzerindeki üstünlüğünden çekindiğini ve Fransa'nın denetim altına alınabilmesi için İngiltere,Avusturya ve Rusya arasında işbirliği yapılması gerektiğini ifade etti. Ancak, böyle bir işbirliği daha önce İngiltere ve Rusya'nın,Osmanlı

⁹³ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, Çev: Şirin Tekeli, İstanbul 1994, s.56.

⁹⁴ Eren ,*a.g.m*,s.719.

⁹⁵ Uçarol, *a.g.e*, s.188-189.

⁹⁶ S.J.Shaw-E.Z.Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, II, s.16.

⁹⁷ P.Philip Graves, *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk – İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, Çev:Yılmaz Tezkan, Ankara 1988, s.8.

⁹⁸ Küçük, *a.g.m*, s.615.

devleti üzerinde anlaşmalarına bağlıydı. Daha sonraki gizli görüşmelerde ve özellikle Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'ın İngiliz hükümetine sunduğu 3 Aralık 1844 tarihli ve Osmanlı Devleti'ne karşı ortak politika isteyen memorandumundan sonra Osmanlı Devleti ile ilgili hemen her konuda anlaşmaya varıldı.⁹⁹

Fakat 1850 yılına gelindiğinde,kıta Avrupa'sında, Hükümeti 1848 devrimleriyle iktidardan düşürülmeyen yada sarsılmayan tek büyük devlet olarak Rusya kalmıştı. 1848 devrimleri süresince,Rusya Habsburg topraklarında devrimi bastırabilmek amacıyla,Avusturya'ya yardımda bulunmuş,ayrıca,devrimin yer aldığı diğer devletlere de gerekli desteği sağlamıştı. Böylece Rusya,tüm Kıta Avrupa'sına etkisini yaymış ve devrimci çağa,"Avrupa'nı hakemi "sıfatıyla damgasını vurmuştu. Rusya,Prusya'nın dostu,Avusturya'nın ve tüm monarşik ve geleneksel rejimlerin destekleyicisi niteliğini hamisi ve kazanmıştı.¹⁰⁰

Macaristan'a Rus müdahalesi,Doğu Sorunu bakımından iki önemli sonuç getirdi. Birinci olarak,Avrupa'nın tümünde bir diplomatik devrimi tamamladı: Londra'da Koşut'a ve amaçlarına çok büyük sempati vardı ve Çar'ın orduları,on yıldır çok zayıflayan İngiliz-Fransız "antant"ındaki çürümeye böylece son vermiş oldu. İngilizlerle Fransızlar birlikte hareket etmeye başladılar. İkincisi,Macar ihtilâlinin bastırılması, Koşut ve onunla işbirliği yapmış olan dört büyük generali Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmaya zorladı.¹⁰¹ Böylece temelleri 1844'te atılan ve 1848'e kadar süren İngiliz - Rus dostluğu,Çar Nikola'nın Avrupa'nın jandarması gibi hareket ederek 1849'da muhafazakâr Avusturya Hükümeti ile birleşip,Macar ihtilâlini kanlı bir şekilde bastırması ve Prusya ve Avusturya'nın monarşileri ile yakın ilişkilerini sürdürerek "Kutsal İttifak"'ı yeniden diriltmek gayretleri yanında,¹⁰²Rusya'nın Osmanlı ülkesine sığınan Macar mültecilerini Osmanlı Devleti'nden geri istemesi, buna karşılık İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti'nin mülteciler hakkındaki cesaretli hareketini tasvip etmesi ve donanmasını Çanakkale Boğazı önlerine göndermesi, St.Petersburg ile Londra'nın arasını açtı.¹⁰³

⁹⁹ Geniş bilgi için bk. O. Sander, *Anka'nın Yükselişi*, s.219-220.

¹⁰⁰ Hüner Tuncer, *"Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları*, Ankara 2003, s.35-37.

¹⁰¹ A.Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.128.

¹⁰² *Outline History of The U.S.S.R.*, Rusça'dan Çev: George H.Hanna, Moscow 1960,s.132.

¹⁰³ Karal,a.g.e, s.221.

Sınırlarında güçlü bir Türkiye görmek istemeyen, girişilen köklü reformlarla Türkiye'nin iki de bir de müdahaleye gelmeyecek derecede çağdaşlaşmasından çekinen ve bunu engellemek için elinden geleni yapan I.Nikola'nın,¹⁰⁴ Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki geleneksel emellerine kuvvet vermesi, hem Osmanlı Devleti'nin başına büyük bir mesele çıkardı hem de büyük bir Avrupa buhranına ve büyük bir savaşın ortaya çıkmasına neden oldu.¹⁰⁵

“Kutsal Yerler” deki Katolik, dolayısıyla Fransız haklarını tartışmaya açan Rusya, Ortodoksların koruyucusu sıfatını ön plâna çıkartıp, bu sıfatıyla Osmanlı Devleti'ni de himayesi altına almayı hedefleyen bir ”ebedî ittifak” yapılması teklifiyle Türk Hükümeti üzerinde baskı ve tehditlere girişti. Bu arzusunun gerçekleşmesi için İstanbul'a gönderdiği elçisi Mençikof'un ”azametli” girişimlerine rağmen isteklerinin redde uğraması, Rusya'nın savaş ilân etmesi için yeterli oldu.¹⁰⁶

Kırım Savaşı esasen bir yanda Rusya, diğer yanda İngiltere ile Fransa arasında, Osmanlı imparatorluğu çöktükçe, Ortadoğu'da politik ve ekonomik açıdan hangi tarafın üstün çıkacağını belirleme çatışmasıydı. 18.Yüzyıl boyunca Rus Hükümeti'nin Ortadoğu'daki amaçlarını destekleyen İngiltere, Rusların bölgede üstünlüğü sağlaması durumunda kendilerinin ekonomik çıkarlarının zarar göreceği ve Avrupa'nın güçler dengesinin bozulacağı düşüncesiyle bu desteğini zaman içinde çekmeye başlamıştı.¹⁰⁷ Yakındoğu ticaretini elinde bulunduran ve özellikle 1838 Ticaret Antlaşması Osmanlı ülkesinde önemli imtiyazlar elde eden İngiltere, 1850 Gümrük Tarifesi Antlaşması ile Osmanlı sınırları dahilinde geniş ticari haklara sahip olmuştu. Kendi çıkarlarını korumak ve daha da genişletmek amacındaydı. Bu yüzden Balkanlar'ın Rus nüfuzu altına girmesini kendi çıkarları açısından uygun bulmayan İngiliz Hükümeti, gerek Balkanlar'da gerekse Ortadoğu'da statükonun devamından yanaydı. Akdeniz'de o günlerde sağladığı üstünlüğün de bir sonucu olarak Mısır ve Girit'in ileride kendi hakimiyetine geçeceğine inanıyordu.¹⁰⁸

İngilizlerin bu düşünce ve tutumlarına rağmen Ruslar, Osmanlı topraklarını paylaşmak konusunda İngiliz Hükümeti'ne görüşmeler teklif

¹⁰⁴ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Anıları*, Çev:Can Yücel, Ank. 1988, s.111.

¹⁰⁵ F. Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s.133.

¹⁰⁶ Beydilli, *a.g.e.*s.97.

¹⁰⁷ S.J. Shaw-E.K.Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.173.

¹⁰⁸ Turgut Subaşı, “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”, *Türkler*, XII, Ank. 2002, s.761.

ettiler.¹⁰⁹ 1853'te İngiliz elçisiyle yaptığı bir görüşmede Osmanlı Devleti'nin "hasta adam" olduğunu, mirasının sessizce paylaşılması için tedbir almanın yararlı olacağını söyledi.¹¹⁰ Çar Doğu sorununa kalıcı şeklini verecek anın gelip çattığını hesabı içindedir. İkili bir anlaşmayı örgütlemek için de durumu uygun görmektedir. Nitekim İngiliz elçisi Seymour'a görüşlerini şu şekilde ifade etti: "İngiltere Mısır'la Girit'e el koyarken, Rusya da Buğdan, Eflak, Sırbistan ve Bulgaristan'ı koruması altına alacaktır ve İstanbul da serbest bir liman olacaktır."¹¹¹ İngiliz Elçisi ise, "İngiltere'nin Mısır'da beklediği şey Metropol ile Hindistan arasında bir köprü teşkil etmesini garantiye almaktır. Çünkü büyük Avrupa güçlerinin çıkarları bu yöndedir" şeklinde cevap verdi ve durumu Londra'ya bildirdi.¹¹² Esasen Rusya'nın Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın sahibi olmasına izin vermek, İngiltere'nin işine gelmezdi. Gerek ticari yönden gerek siyasi yönden, böyle bir olay, İngiltere'nin gücüne öldürücü değilse bile, ağır bir darbe olurdu. Boğazların Rusya'nın eline geçmesi durumunda, Karadeniz, Rusya'nın tam merkezinde Ladoga Gölü'nden çok daha fazla Rus gölü olabilir, Kafkasyalıların direnci derhal tükenir, Trabzon bir Rus limanı Tuna Rus nehri olurdu.¹¹³

Tüm devletler arasında Yakındoğu'nun ticaret açısından sömürülmesinde aslan payını alan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yönelik tüm plânlar karşısında yer almıştı. Kırım Savaşı öncesinde de İngiltere'nin Osmanlı politikası, Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesinin sağlanması ve İstanbul ile Boğazların egemenliğinin Osmanlı dışında başka hiç bir devlete bırakılmaması yönündeydi. Aksi takdirde, İngiliz ticareti sekteye uğrayacak ve İngiltere'nin Yakındoğu'daki siyasi etkisi de önemli ölçüde azalacaktı.¹¹⁴ Öte yandan aktif durumda olan Rus ordusunun Kafkasya ve Türkistan üzerine sürekli gerçekleştirdiği yayılma hareketlerinin başarılı olması ve 19.yüzyıldaki İngiliz - Rus ilişkilerini 18. yüzyıl sonlarında olduğundan çok daha gergin bir duruma getirmeye başlamıştı.¹¹⁵ İşte bütün bu nedenlerden ötürü İngiliz hükümeti, Çar'ın,

¹⁰⁹ Uçarol, a.g.e, s.194-195.

¹¹⁰ Sina Akşin, "Osmanlı Devleti 1789-1909", *Türkiye Tarihi*, III, Ankara 1995, s.131-132.

¹¹¹ Robert Mantran, "Doğu Sorunu'nun Başlangıçları (1774-1789)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, XIX Yüzyıl Başlarından Yıkılışa*, II, Yay.Yön: Robert Mantran, Çev: Server Tanilli, İstanbul 1995, s.120-121.

¹¹² René Pınon, *L'Europe et L'Empire Ottoman*, Paris 1909, s.11.

¹¹³ K. Marx- F. Engels, a.g.e, Ankara, 1977, s.33.

¹¹⁴ H.Tuncer, "Doğu Sorunu", s.42.

¹¹⁵ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev: Birtane Karanakçı, Ankara 1988, s.202.

Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması ile ilgili tekliflerini açık bir dille reddetti. Bunun üzerine Çar, Doğu Sorunu'nu tek başına halletmeye kalkıştı ve hareket noktası olarak da "Kutsal Yerler Meselesi"ni ele aldı.¹¹⁶

2 Temmuz 1853 günü Rus ordusu bir Osmanlı toprağı olan Memleketeyn'e (Eflak-Buğdan)girdi. Bu durum iki ülke arasında barışın sona ermesi olarak kabul edildi. Osmanlı Devleti derhal savaş açmayı düşündü ise de yabancı elçilerin girişimi sonucu durumu protesto etmekle yetindi.¹¹⁷

Avrupa büyük devletlerinin arabuluculuk girişimlerinden bir sonuç çıkmayınca, Osmanlı Hükümeti bu bölgelerin terk edilmesini istedi. Osmanlı Hükümeti'nin bu meşru ve haklı isteğı reddedilince, Ekim başlarında Rusya'ya savaş ilân edildi.¹¹⁸ Memleketeyn'i işgâl etmekle yetinmeyen Rusya,30 Kasım'da Sinop limanına ani bir baskın düzenleyerek, burada bulunan Osmanlı donanmasını imha etti. Bu gelişmeler üzerine, İngiliz ve Fransız donanmaları Marmara denizine girdiler,Ocak 1854'te de Karadeniz'e açıldılar. 12 Mart 1854'te Osmanlı hükümetiyle bir askeri yardım antlaşması imzaladılar.¹¹⁹

Bir yanda Rusya, öte yanda İngiltere ve Fransa, belirsiz bir süre için muhafazası olağanüstü güç olan, ancak bariz bir prestij kaybı olmadan da geri çekilemeyecekleri bir duruma düşmüşlerdi. Ülkelerin hiçbiri savaş için en küçük bir arzu duymuyordu, ordu ve donanmalarını savaşın getirebileceğı tehlikeleri tam olarak anlamadan, sadece diplomatik amaçlarla kullanıyorlardı.¹²⁰ Rusya savaşı pek arzu etmemekle birlikte, bundan fazla da kaçınıyordu. Çünkü, bu konuda dost kabul ettiği Avusturya ve Prusya'nın tarafsızlığına güvenmekteydi.¹²¹ Fakat bu çatışmada Avusturya'nın başından beri çelişik olan tavrı, giderek artan şekilde Rus aleyhtarlığına dönüşmüştü ;o derecede ki, Avusturya'nın saldırması ihtimali Rusları Temmuz ayında Memleketeyn'den geri çekilmeye mecbur etmişti. Bu yüzden Balkanlar'da savaşacakları düşüncesiyle Yakındoğu'ya gönderilmiş olan İngiliz-Fransız güçleri hedefsiz kalmışlardı.¹²² Bu

¹¹⁶ Karal, *a.g.e.*, s.222.

¹¹⁷ Cezmi Karasu, "XIX.Yüzyılda Eflak Ve Boğdan'daki Rus İşgalleri", *Türkler*, XII, Ankara 2002, s.744.

¹¹⁸ E.J. Zürcher,*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* , İstanbul 1995, s.83.

¹¹⁹ O.Sander, *Anka'nın Yükselişi*, s.227.

¹²⁰ Anderson , *a.g.e* ,s.142-143.

¹²¹ Heyet, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, s.3029.

¹²² Zürcher,*a.g.e.*,s.84.

gelişmeler üzerine müttefikler, Rusya'yı barışa zorlamak maksadıyla Kırım'a çıkarma yapmaya karar verdiler.¹²³ Kırım'ın Rusya için önemini bilen Müttefikler,Rus deniz gücünü yok etmek amacıyla savaşı büyük bir tersaneye sahip olan Sıvastopol'un bulunduğu Kırım'a taşıdılar. Osmanlı kuvvetlerinin de yanında yer aldığı müttefik ordusunun çoğunluğu, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinden oluşmaktaydı. Osmanlı birlikleri de, Kafkaslardaki savaşı yükünü üzerlerine almışlardı.¹²⁴

Rusya'yı barışa zorlamak amacıyla yoğunlaştırılan askeri harekât sonunda Sıvastopol düştü (8 Eylül 1855). Buna karşılık,müttefiklerce yardım gönderilmesi engellendiği için Kars kasım ayında Rusların eline düştü.¹²⁵ Kars'ın kurtarılması için müttefik devletlerin desteğini sağlamak maksadıyla Osmanlı Hükümeti'nin ve özellikle Başkumandan Ömer Paşa'nın,İstanbul'daki müttefik devletlerin elçileriyle yaptıkları görüşmelerden müspet bir sonuç alınamadı.¹²⁶

Esasen İngilizlerin bütün gayesi,Karadeniz'deki Rus deniz gücünü yok etmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüme ve kuvvetlenmesine yeterince fazla imkân vermeden,Rus sorunu halletmek ve kendi menfaatlerine daha yakın bölgede bulunan Balkanların durumunu ön plâna almak ve Rus deniz kuvvetlerini bertaraf etmekle Hindistan deniz yolunu ve civarını güvenli ve istikrarlı bir hale sokmaktı.Kafkasya onlar için tali bir hedefti.¹²⁷

Esasen Kırım savaşı, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünün korunması isteğinden çok, Avrupa'ya özgü düşüncelerle yürütüldü. İngiltere için önemli olan Avrupa'daki güç dengesinin korunmasıydı. Daha önce belirtildiği gibi, İngiltere,"Yakındoğu Sorunu"nun önemini geç anlamış olmakla birlikte, bu tarihe gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Rus koruyuculuğunun, Mısır üzerinde Fransız koruyuculuğu kadar tehlikeli olabileceğini düşünüyordu.¹²⁸

¹²³ Karal,*a.g.e*,s.238.

¹²⁴ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, I, İstanbul 2002, s.126.

¹²⁵ W.E.D.Allen-Paul Muratoff, *Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,Kafkas Harekâtı(1828-1921)*, Ankara 1966, s.98.

¹²⁶ Mustafa Budak,*1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1993, s.159-165.

¹²⁷ *TSKT,Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)*, Ankara 1986,s.95.

¹²⁸ O. Sander, *Anka'nın Yükselişi*, s.225.

Nihayet Kırım'da ve Kafkas cephesindeki muharebeler, Paris'te imzalanan 28 Şubat 1856 tarihli ateş haberiyle durduruldu. Paris'te ilgili devletlerin katılımıyla toplanan konferansta, tüm devletler ele geçirdikleri topraklardan geri çekilmeyi kabul ettiler.¹²⁹ 1841 yılından bu yana milletlerarası anlaşmalara taraf olan Osmanlı devleti bir Avrupa ittifakı sağlayarak savaştan galip çıkmıştı. Bu nedenle de Avrupa devletler ailesinden sayılması için genel bir anlayış ortaya çıkmıştı. Ancak müttefikleri Hıristiyan dünyanın üyeleri olduğundan Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanlar lehine yeni bir takım reformlar yapılması gerektiğine inanıyorlardı.¹³⁰ Barış konferansına denk gelmesi ve Osmanlı Devleti'nin itibarını arttırması maksadıyla, 1839'da verilmiş olan sözlere yeni ilâvelerde bulunan ve büyük ölçüde İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri tarafından yazdırılmış olan bir ıslâhat Fermanı ilân edildi.¹³¹

Batılı Güçler, "bu ilânın taşıdığı yüksek değeri" tanıyorlardı. Bu şartlar kendi gayretleriyle içerden reform yaparak ve saldırıya karşı uluslar arası garantiyle korunan, kendi ayakları üzerinde durabilen bir Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturarak Doğu Sorunu'nu çözme hayalini taşıyan İngilizlerin son girişimiydi.¹³²

Tanzimat Fermanı ile kısmen de olsa, bağımsız bir siyaset takip etmek imkânına sahip olan Osmanlı Devleti, Islâhat Fermanı ile bundan mahrum kalmış ve bu Ferman'dan beklenen ümitler de bir netice vermemişti. Osmanlı Devleti yeniden büyük Avrupa devletlerinin rekabet ve nüfuz siyasetlerinin mücadele sahnesi haline geldi ve Doğu Sorunu yeni bir safhaya girdi. Böylece dış tesirler gittikçe arttı, murakabe ve müdahale altında yeni bir reform devri başladı.¹³³ Osmanlı Devleti iki büyük Avrupa devleti ile müttefik olarak Kırım harbine girerken, Doğu Sorunu'na son vermeyi ve Rusya'nın müdahalesinden kurtulmayı düşünüyordu. Ancak bu savaşta Rusya devleti, gelecekte saldırısından güven oluşacak derecede mağlup edilemediği gibi, Doğu Soru'nu da son bulmadı.¹³⁴ Üstelik Kırım

¹²⁹ Hale Şıvgın, *XIX.Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti (Genel Durum)*, TDTD, Sayı 129, İstanbul, 1977, s.20- 21; Paris Barış Muahedesi hakkında geniş bilgi için bk. *Tarih-i Lütfi*, Haz: Münir Aktepe, İstanbul 1984, s.234-244.

¹³⁰ Cemi Karasu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış", *OTAM*, Sayı 4, Ankara 1993, s.216.

¹³¹ Zürcher, *a.g.e.*, s.84-85.

¹³² Anderson, *a.g.e.*, s.159.

¹³³ Eren, *a.g.m.*, s.745.

¹³⁴ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühime- Siyasiyye*, yay.haz: B.Sıtkı Baykal, I, Ankara 1960, s.139.

Savaşı ve Paris Antlaşması sırasında Avrupa ile ittifakı, Osmanlı Devleti'ni hızla ve beklenmedik bir şekilde Avrupa'nın politik, ekonomik ve kültürel yörüngesine çekti.¹³⁵

Sonuç

III. Murad döneminde ilk İngiliz elçisinin İstanbul'a gelmesiyle başlayan resmi ilişkiler, III. Mehmed döneminde İngiliz tüccarlarına ticaret izninin verilmesiyle hızla gelişti. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle yaptığı savaşlar sonucu, İngiltere Hükümeti'nin giriştiği arabuluculuk girişimleri, İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti yanındaki konumunu güçlendirdi. 18.Yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetini oluşmasında, gelişmesinde ve yönlendirilmesinde İngiltere'nin tesiri önemli ölçüde artmaya başladı. Osmanlı-Avrupa ilişkileri, İmparatorluğun varlığı ve geleceği yönünden son derece önemliydi. Çünkü, "Doğu Sorunu" çerçevesinde meydana gelen ilişkiler, Avrupa büyük devletleri arasındaki ekonomik ve politik rekabete büyük ivme kazandırmıştı.

Mısır üzerinden Asya'yı kendi mülkü haline getirmek isteyen, İngiltere'yi Hindistan'da çökertmek emeli taşıyan Napolyon'un "Doğu Projesi", Fransa ile İngiltere ve hatta Ruslar arasındaki rekabeti iyice arttırdığı gibi, Osmanlı Devleti'nin zayıflığını da iyice ortaya koydu.

İngiltere, Doğu'da bir müstemele imparatorluğu kurduğu günden beri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne taraftar bir siyaset izlemeye başladı. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne en büyük tehdidi Avrupa'nın büyük devletlerinden birinin veya bir kaçının desteklediği milliyetçi hareket ve isyanların oluşturduğu da bir gerçektir. Özellikle, İngiltere, Napolyon'un Mısır'ı istilâsından (1798), Paris Barışı'na (1856) kadar geçen zaman içinde, "Doğu Sorunu"nu ilgilendiren meselelerde son derece duyarlı davranarak, olayları kendi ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda halletmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.

¹³⁵ Karpat, a.g.m , s.21.

